

УДК 811.111'373. 611

УМОТИВОВАНІСТЬ ВНУТРІШНЬОЇ ФОРМИ ПОХІДНИХ (на матеріалі французьких правничих запозичень в англійській мові)

Вікторія Шило

*Львівський національний університет імені Івана Франка
(вул. Університетська, 1, м. Львів, 79000)*

Проаналізовано семантичну вмотивованість похідних термінів, утворених від французьких та латинських запозичень. Ступінь семантичної вмотивованості термінів визначено методом семантичних дефініцій. Виявлено, що в більшості випадків можна розкрити внутрішню форму похідних термінів, оскільки значення відповідного деривата осмислюється через значення твірного терміна. Однак у разі запозичення словотвірних пар чи парадигм семантична вмотивованість похідних термінів залежить від етимологічної внутрішньої форми їхніх твірних.

Ключові слова: семантико-морфологічна вмотивованість, внутрішня форма, похідні терміни, основа, словотвірний формант, семантичний розвиток, етимологічний аналіз, дефініція терміна.

Одна з умов досконалої науково-технічної термінології – це відповідність форми мовного знака його змістові, її обґрунтованість та логічність, яка б розкривала сутність поняття, вираженого терміном. Цей зв'язок між планом змісту та планом вираження представлений такою мовною універсалією, як умотивованість термінологічної одиниці. Досліджуючи вмотивованість термінів, необхідно брати до уваги зіставлювані характеристики їхніх значень та внутрішньої форми, адже внутрішня форма слугує основою процесу мотивації терміна, визначає спосіб розвитку його значень.

Проблемі мотивації чимало уваги приділяли Р. Будагов, М. Володіна, Ю. Дешерієв, які вважали, що вмотивованість лексичної одиниці зумовлена ознаками висловлюваного поняття, ґрунтується на раціональному обґрунтуванні між формою і змістом [2; 3; 5]. Питання морфологічної та словотвірної вмотивованості термінів розглядали М. Овчаренко, О. Стемковська, О. Митрофанова, Т. Канделакі, В. Даниленко, В. Прохорова та Б. Бартков [1, 4, 7, 14, 16–18]. Проблематика вмотивованості під час терміноворення представлена також у працях зарубіжних учених, зокрема, В. Флуд, К. Классон, Г. Загер, І. Ронду [22–25]. Однак лексико-семантична мотивація похідних термінів з позиції аналізу термінологічних дефініцій та питання зв'язку дефініції терміна з його словотвірною структурою все ж менше вивчені. Найповніше вони розкриті в працях Т. Кияка і С. Шелова [8–11, 19].

Широке зацікавлення дослідників питаннями вмотивованості терміна демонструє всю складність проблеми, а звідси – й можливі різні підходи до її вирішення. Загалом сутність цих підходів одна: згадане мовне явище є актом відображення одного чи кількох ознак предмета в його номінації засобами мови. Ступінь точності та повноти цього

відображення визначений методами, які переважно ґрунтуються на ідеях Д. С. Лотте: з'ясовано, що з позицій аналізу термінологічних дефініцій можна по-іншому розглядати деякі проблеми семантичної вмотивованості термінів [12, 13, с. 30–31]. Отже, загальний метод аналізу вмотивованості терміна передбачає вивчення визначень термінів і полягає в тому, що вираз-дефініцію, записану формалізованою мовою, порівнюють із буквальним значенням цього ж терміна, значенням його внутрішньої форми, також записаним формалізованою мовою. Ступінь спільності записів свідчить про повноту вмотивованості цього терміна: що більше смислових компонентів внутрішньої форми терміна збігаються зі смисловими компонентами значення терміна, то повнішою й точнішою буде його вмотивованість.

Запропонований метод фактично окреслює межі мотивації, які визначені тією частиною термінологічного значення, яку аналізують у внутрішній формі. Як стверджує Т. Кияк, семантичні складові елементи внутрішньої форми, що виникли випадково і не знайшли (чи втратили) зв'язку з відповідним лексичним значенням, не розкривають мотивації слова, а навпаки – зменшують, послаблюють її, через що слово загалом хибно вмотивоване [10, с. 76–77]. Саме тому такий метод застосовано на прикладах тих термінів, у яких найлегше визначити внутрішню форму. До них належать похідні терміни, оскільки внутрішня форма принаймні частково есплікується у їхній формальній структурі звуковим комплексом твірної основи чи основного терміна та є образною мотиваційною ознакою, що демонструє, у який спосіб нове значення в дериваційно-номінативних процесах виникає на базі іншого.

Отже, об'єктом вивчення є англійські правничі терміни, утворені від французьких та латинських запозичень. Появу значної кількості іншомовних елементів в англійській мові спричинили історичні умови розвитку Великої Британії, через що цей процес супроводжувався адаптацією в англійській правничій мові численних запозичень і формуванню на їхній основі термінологічних словосполучень та похідних, утворених здебільшого за допомогою афіксації та словоскладання. Фактичний матеріал відібрано з таких словників: Oxford English Dictionary (Oxford, 1989), Le nouveau Petit Robert (Paris, 2001), Англо-русский юридический словарь (Москва, 2000), Французско-русский юридический словарь (Москва, 2004).

Процес мотивації – як основа утворення внутрішньої форми похідних – усе ж далеко не завжди зумовлює відображення у внутрішній формі найбільш релевантних елементів значення. Тому не випадково Д. Шмельов вважає, що вмотивованість на рівні слова – ідеться про значення похідного слова чи про похідне значення – це завжди часткова вмотивованість [21, с. 78]. Така закономірність зумовила мету дослідження, а саме: визначити ступінь вмотивованості внутрішньої форми правничих термінів під час деривації.

З урахуванням обсягу інформації, що міститься у внутрішній формі та в лексичному значенні, можна, на думку Т. Кияка, розрізнити: 1) повну вмотивованість внутрішньої форми (форма виражає ознаку, що цілком входить до значення); 2) часткову вмотивованість (існує спільна для внутрішньої форми і лексичного значення частина мовного змісту одиниці); 3) відсутність вмотивованості (жодна морфема, що входить до складу внутрішньої форми, не має вираження в значенні) [21, с. 85].

Внутрішня форма запозичень у термінології права, безумовно, становить основу мотивації похідних утворень, тому варто, мабуть, спочатку розглянути питання

її вмотивованості у термінах-продуцентах. Проаналізуємо, наприклад, внутрішню форму запозичень *access n.*, *agist v.*, *amerce v.* Значення кожного терміна (ще до появи в англійській мові) впливало зі значення складових його частин:

access < O.F. *aces* < L. *accēss-us* “прихід, перехід до, надання комусь чогось” (віддієслівний іменник) < L. *a* – до, *y*, *кому* + *cēdere* “надавати”;

agist < O.F. *agister* “проживати, перебувати в певному місці” < O.F. *á* – у, до + *gister* “проживати, мешкати”;

amerce < A.F. *amercier* “дякувати, відшкодовувати комусь щось подарунком, грошима, своєю прихильністю” < *á* – до, *y*, *кому* + *merci*: – L. *mercēdem* “подарунок за надану послугу”.

Отже, внутрішні форми в наведених прикладах можна вивести як із їхнього словотвірного значення, представленого префіксом *a-*, так і з індивідуального значення основи. У разі переходу в англійську мову ці внутрішні форми термінів слугували основою формування їхнього правничого змісту. Цей процес супроводжувався семантичними перетвореннями, які, безумовно, ґрунтувалися на асоціаціях зв'язку між поняттями, що позначені термінами у мові-продуценті та в мові-реципієнті. Умовно процес можна зобразити так:

O.F. *aces* (ВФ “надавати комусь щось”) → E. *access* 1) “вхід, доступ допуск до використання” (1382); 3) “право доступу у володіння, на трон; право перейняти владу” (†1641); 4) “право доступу; право служити на парафії, де тимчасово відсутній священик; можливість статевих зносин між чоловіком і жінкою” (сучасне значення);

O.F. *agister* (ВФ “брати когось до себе на проживання”) → E. *Agist*

1) “*нацми* чужу худобу за угодою на своїй землі” (1224);

A.F. *amercier* (ВФ “виявляти прихильність до когось”) → E. *Amerce*

1) “залежати від чийсь волі, бажання, розраховувати на чийсь поблажливості щодо грошових виплат” (1215); 2) “штрафувати, накладати каральну санкцію” (1375).

З умовного запису бачимо, що внутрішня форма старофранцузького терміна *aces* “надавати щось” відображена у значенні англійського терміна *access* завдяки поняттю “надавати право доступу до посади, до володіння чи до сімейних стосунків”. Внутрішня форма старофранцузького *agister* експлікується в англійському правничому значенні за допомогою спільної семи “використовувати своє майно для надання послуг”, а вияв прихильності в англійському *amerce* визначений видом покарання чи то у формі грошей, чи то заборонаю.

Загалом, як можна стверджувати, внутрішня форма латинських та французьких правничих термінів має семантико-морфологічну вмотивованість, зумовлену як словотвірною моделлю термінів, так і взаємозв'язком між значенням словотвірного форманта й основи. Запозичуючи терміни, англомовні користувачі змогли б виявити їхню семантико-морфологічну вмотивованість лише через детальний етимологічний аналіз. В англомовному середовищі внутрішня форма запозичених термінів, яка усвідомлюється узуально, а не етимологічно, дає поштовх до їхнього подальшого семантичного розвитку залежно від того, наскільки тут розвинені правові відносини. Тому внутрішня форма запозиченого терміна на певній стадії функціонування в мові-реципієнті мотивована лише завдяки семантичному перенесенню. Саме в такому семантично вмотивованому аспекті треба розглядати внутрішню форму запозичень, досліджуючи їхній словотвірний чи синтаксичний розвиток в англійській мові.

Аналіз свідчить, що в більшості випадків цілком можливо розкрити внутрішні форми похідних, утворених від правничих запозичень, тобто розпізнати зв'язки позначуваного з іншими явищами і на підставі цього одержати від певної мовної форми відповідну інформацію, яка кодована чи могла б бути закодована в ній. У репрезентації апперцептивного образу, взятого за основу похідних термінів, беруть участь значущі одиниці мови – англійські словотвірні морфеми та запозичені твірні, які, фіксуючи ознаки позначуваного правового явища, утворюють інформаційну структуру – особливий компонент семантики похідних термінів. Розглянемо, наприклад, похідні від старофранцузького та латинського запозичень *assigner* “наділяти обов’язками, призначати на посаду для виконання обов’язків” і *direct* “скеровувати, спрямовувати”:

	→	<i>direction</i>
<i>to direct</i> (1374) < L. <i>dīrect</i>	→	<i>directive</i>
	→	<i>director</i>
	→	<i>assignee</i>
	→	<i>assignment</i>
<i>to assign</i> (1450) < O.F. <i>assigner</i>	→	<i>assignment</i>
	→	<i>assignor</i>

У цьому випадку, есплікуючись у формальній дериваційній структурі похідних звуковим комплексом твірної основи, внутрішня форма відображена у всіх їхніх потенційно можливих значеннях. Такі елементи семантики мотивувальних лексем, як “призначати, зобов’язати” в *assign* та “спрямувати, вказати” в *direct*, поєднані з категоріальною семантикою суфікса, мовець виділяв як визначальні та диференційні для певних правничих об’єктів та покладені в основу їхньої назви:

	→	<i>assignment</i> “призначення, асигнування”
	→	<i>assignment</i> “передача права”
<i>assign</i> (ВФ “призначати, зобов’язати”)	→	<i>assignor</i> “особа, яка здійснює передачу прав, майна”
	→	<i>assignee</i> “ правонаступник; призначена, уповноважена особа”
	→	<i>direction</i> “керівництво, управління”
<i>direct</i> (ВФ “спрямувати, вказати”)	→	<i>directive</i> “директива, вказівка”
	→	<i>director</i> “директор, керівник”.

Саме таке поєднання визначальних компонентів становить особливий компонент семантики похідних термінів, або ж, як стверджує Л. Невідомська, внутрішньоформну мотивувальну ознаку, що свідчить про те, як на основі образу номінованої особи чи предмета, явища осмислюється значення відповідного деривата через значення твірного слова [15, с. 361].

Проте в англійській правничій термінології функціонують також похідні, у яких нема будь-якого зв’язку із твірною основою, і, відповідно, їхня внутрішня форма не має вмотивованості. До таких похідних належать один або ж два компоненти словотвірних парадигм, що утворились в англійській правничій мові на основі запозичень, наприклад:

→ <i>presentee</i>	→ <i>demurrable</i>
--------------------	---------------------

<i>present v</i>	→ <i>presentation</i>	<i>demur v</i>	→ <i>demurrage</i>
	→ <i>presentence</i>		→ <i>demurrant</i>
	→ <i>presentment</i>		→ <i>demurrer</i> .
	→ <i>presenter</i>		

В обох випадках етимологічна та узуальна внутрішні форми запозичень дещо відрізняються. Зокрема, запозичення *present* походить від латинського *praesentāre* “показувати, презентувати, подавати на розгляд”. Зміст латинського поняття, побудованого на семі “демонстрація чогось перед кимсь”, конкретизується в англійській мові права: “представляти в передбаченому законом порядку або ж подавати на розгляд до певної установи”. Такий зміст визначає вже інше поняття в англійській правничій мові, в основі якого – також відмінна від латинської внутрішня форма. Саме вона слугувала основою розбудови значення англійського терміна: 1. “дарувати, вручати документи, акти”; 2. “подавати на розгляд до суду”; 3. “наводити докази, аргументацію, правову позицію”. Елементи значення твірного запозичення відображені також у його похідних, проте не у всіх. Терміни *presentee* “той, хто отримує дарунок, документи”, *presenter* “той, хто дарує, подає документ”, *presentation* “вручення, подання та пред’явлення документів; надання доказів”, *presentment* “заява присяжних під присягою про відомі їм фактичні у справі” відтворюють семантику мотивувального слова, однак похідне *presentence* “той, що стосується судової справи до винесення вироку” визначає поняття, не споріднене з твірним. Відповідно, узуальна внутрішня форма твірного запозичення *present* не може слугувати основою розбудови його значення. Воно радше бере початок від латинського *praesentāre* на основі спільної семі “подавати на розгляд, презентувати попередньо”, оскільки внутрішню форму *praesentāre* визначає ще й такий семантичний компонент, як “бути близько, під рукою” < L. *pple. praesesse*. Проте англійським користувачам складно простежити таку залежність без попереднього дослідження, а отже, і визначити вмотивованість внутрішньої форми зазначеного похідного терміна.

Подібна дистаксія простежується в одному з компонентів словотвірної парадигми *demur*. Сучасне значення *demur* “протестувати, подавати заперечення; заявляти про процесуальний відвід” відображене у похідних: *demurrable* “який дає змогу заявити процесуальний відвід”, *demurrant* “сторона, що заявляє процесуальний відвід”, *demurrer* “заперечення, процесуальний відвід”. Однак таке відображення внутрішньої сторони (змісту) мотивувального слова в мотивованих зникає під час зіставлення значень словотвірної пари *demur* – *demurrage*. Значення *demurrage* “простій судна; плата за простій судна” швидше співвідноситься із латинським прототипом *demorāre* “затримуватися, перебувати на місці, не покидати”. Очевидно, семантичний компонент “зупинка, присутність де-небудь” став основним для формування нового значення на іншомовному ґрунті.

Загалом зазначимо, що словотвірний розвиток запозичень в англійській мові – процес непослідовний, оскільки запозичення стосувалося не лише окремих одиниць, а й комплексних (словотвірних пар, парадигм, утворених у мові-джерелі та перенесених блоком до мови-реципієнта) [20, с. 121]. Тим і пояснюють значну різницю у внутрішній будові окремих похідних термінів у зіставленні з твірними. Більшість твірних втратила етимологічну внутрішню форму під час запозичення та набула нової (узуальної), яка збереглася в їхньому подальшому словотвірному розвитку в мові-реципієнті. Водночас деякі компоненти словотвірних парадигм чи пар, основою яких слугувало запозичення,

теж запозичувалися без втрати етимологічної внутрішньої форми. Саме вона слугувала основою їхнього семантичного розвитку.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. *Бартков Б. И.* Конверсификальные имена существительные и прилагательные в английской терминологии и литературной норме / Бартков Б. И., Гусакова О. Г. // Системный анализ научного текста. – Владивосток, 1984. – С. 89–100.
2. *Будагов Р. А.* Человек и его язык / Будагов Р. А. – М. : Изд-во Моск. ун-та, 1974. – 262 с.
3. *Володина М. Н.* Интернациональное и национальное в процессе терминологической номинации / Володина М. Н. – М. : Изд-во Моск. ун-та, 1993. – 112 с.
4. *Даниленко В. П.* Русская терминология (Опыт лингвистического анализа) / В. П. Даниленко. – М. : Наука, 1977. – 246 с.
5. *Дешериев Ю. Д.* Закономерности развития и взаимодействия языков в советском обществе / Ю. Д. Дешериев. – М. : Наука, 1966. – 404 с.
6. *Д'яков А. С.* Основи термінотворення: семантичні та соціолінгвістичні аспекти / А. С. Д'яков, Т. Р. Кияк, З. Б. Куделько. – К. : Вид. дім “КМ Academia”, 2000. – 218 с.
7. *Канделаки Т. Л.* Семантика и мотивированность терминов / Т. Л. Канделаки. – М. : Наука, 1977. – 168 с.
8. *Кияк Т. Р.* К проблеме мотивированности научно-технических терминов / Т. Р. Кияк // Структурно-семантические особенности отраслевой терминологии. – Воронеж, 1982. – С. 3–12.
9. *Кияк Т. Р.* Объективные критерии нормализации научно-технической терминологии / Т. Р. Кияк. – Черновцы, 1984. Деп. в ИНИОН АН СССР № 17977.
10. *Кияк Т. Р.* Мотивированность лексических единиц: количественные и качественные характеристики / Т. Р. Кияк. – Львов, 1988. – 320 с.
11. *Кияк Т. Р.* Лингвистические аспекты терминоведения : учебное пособие / Т. Р. Кияк. – Киев, 1989. – 104 с.
12. *Лотте Д. С.* Основы построения научно-технической терминологии: Вопросы теории и методики / Д. С. Лотте. – М. : Наука, 1961. – 160 с.
13. *Лотте Д. С.* Краткие формы научно-технических терминов / Д. С. Лотте. – М. : Наука, 1971. – 84 с.
14. *Митрофанова О. Д.* Язык научно-технической литературы / О. Д. Митрофанова. – М. : Изд-во Моск. ун-та, 1973. – 147 с.
15. *Невідомська Л.* Внутрішня форма слова й імпліцитність / Невідомська Л. // Вісник Львів. ун-у. Сер. філол. – 2004. – Вип. 34. – Ч. I. – С. 360–366.
16. *Овчаренко М. В.* Концептуальная, семантическая и семиотическая целостность термина / Овчаренко М. В. // Лингвистические проблемы научно-технической терминологии. – М., 1970. – С. 139–152.
17. *Прохорова В. Н.* Русская терминология (Лексико-семантическое образование) / В. Н. Прохорова. – М. : Изд-во Моск. ун-та, 1996. – 125 с.
18. *Стемковская Е. П.* Семантическая и словообразовательная структура русской терминологической лексики (терминология сейсмической разведки) : автореф. дис. ... канд. филол. наук / Стемковская Е. П. ; МГУ. – М., 1971. – 21 с.
19. *Шеллов С. Д.* Термин. Терминологичність. Терминологические определения / С. Д. Шеллов. – СПб. : Филологический фак-т СПбГУ, 2003. – 280 с.
20. *Шило В. В.* Структура та семантика іменникових парадигм в англійській мові (на матеріалі французьких правових запозичень XI–XIX ст.) : дис... канд. філол. наук: 10.02.04 / Шило В. В. ; Львівський національний ун-т ім. Івана Франка. – Л., 2005.

21. Шмелев Д. Н. Проблемы семантического анализа лексики (на материале русского языка) / Шмелев Д. Н. – М., 1973. – 279 с.
22. Flood W. E. Scientific words: their structure and meaning / Flood W. E. – N.Y., 1960
23. Klasson K. Developments in the terminology of physics and technology / Klasson K. // Acta universitatis stockholmiensis. Stockholm studies in English. XLII. – Stockholm, 1978. – P. 175
24. Rondeau G. Introduction á la terminologie / Rondeau G. – Montreal, 1981.
25. Sager J. C. A practical course in terminology processing / Sager J. C. – Amsterdam : Philadelphia, 1990.

*Стаття надійшла до редколегії 20.02.2011
Прийнята до друку 19.04.2011*

INNER FORM OF THE DERIVATIVES (ON THE MATERIAL OF THE FRENCH LEGAL BORROWINGS IN THE ENGLISH LANGUAGE)

Viktoriya Shylo

*The Ivan Franko National University in L'viv
(1, Universytets'ka St., L'viv, 79000)*

The article analyses semantic motivation of the derivatives formed on the basis of French and Latin borrowings. The degree of semantic motivation of terms is determined by means of semantic definitions. It is revealed that in most cases inner form of derivatives can be interpreted, since the meaning of a derivative is interpreted via the meaning of a generating base. However, during the process of borrowing of the word-forming pairs or paradigms, semantic motivation of the derivatives depends on the etymological inner form of their bases.

Key words: semantic and morphological motivation, inner form of the word, derived terms, word-forming base, formant, semantic development, etymological analysis, definition of a term.

МОТИВИРОВАННОСТЬ ВНУТРЕННЕЙ ФОРМЫ ПРОИЗВОДНЫХ (на материале французских юридических заимствований в английском языке)

Виктория Шило

*Львовский национальный университет имени Ивана Франко
(ул. Университетская, 1, г. Львов, 79000)*

Проанализировано семантическую мотивированность производных терминов, образованных от французских и латинских заимствований. Степень семантической мотивированности терминов определено методом семантических дефиниций. Обнаружено, что в большинстве случаев можно раскрыть внутреннюю форму производных терминов, поскольку значение соответственного деривата можно осмыслить через значение образующего термина. Однако при заимствовании словообразующих пар или парадигм, семантическая мотивированность производных терминов зависит от этимологической внутренней формы их образующих.

Ключевые слова: семантико-морфологическая мотивированность, внутренняя форма, производные термины, основа, словообразовательный формант, семантическое развитие, этимологический анализ, дефиниция термина.